

Araştırma Makalesi / Research Paper

KÜLTEĞİN YAZITI'NDAKİ BÉR- TASVİR FİİLİNİN BİR ANLAMI ÜZERİNE

Caşteğin TURGUNBAYER*
Süleyman BARLAS**

Öz

Türkçenin takip edebildiğimiz en eski dönemlerinden bu yana kullanılan tasvir fiilleri, zarf-fiil ekli bir esas fiil ile ona bağlı bir yardımcı fiilden kurulu yapılardır. Bu yapılarda, esas fiil anlamını korurken tasvir fiili, esas fiilin belirttiği oluş ve kılışın anlamını çeşitli yönlerden tamamlar. Eskiden beri sık kullanılan ve Türk lehçeleri arasında yapılan aktarmalarda en sık karıştırılan tasvir fiili {ber-/ver-} fiilidir. Orhon Yazıtları'ndan Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarda da görüldüğü üzere {-A bér-} tasvir fiili genellikle {-I ver-} tasvir fiiliyle karşılanmıştır. Ancak {-A bér-} ve {-I ver-} tasvir fiillerinin kökenleri farklı olduğu gibi anlamları da birbirinden farklıdır. Bu nedenle birbirinin eş değeri olarak kullanılmaları aktarma sorunlarına ve cümlelerin okuyucular tarafından yanlış ya da eksik anlaşılmasına neden olmaktadır. Çalışmamızda, bu sorunun giderilmesi için hem tarihî Türk lehçelerinden hem de bugünkü Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine yapılacak aktarmalarda {-A bér-} tasvir fiilinin tezlük anlamı dışında yarar kılınışı, irade dahilinde yapma, bitmişlik ve başlangıç kılınışı/görünüş anlamlarının göz önünde bulundurulması gerektiği Külteğin Yazıtı'nda yer alan “*Kişi oğlınla üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunıñ ilin, törüsün, tuta birmiş, iti birmiş*” cümlesi örneğinde okuyucuların dikkatine sunulmuş,

Geliş Tarihi/ Date Applied: 05.08.2019

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 07.02.2020

Makalenin Künyesi: Turgunbayer, C. ve Barlas, S. (2020). “Külteğin Yazıtındaki Bér- Tasvir Fiilinin Bir Anlamı Üzerine”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 21-34.

DOI: 10.24155/tdk.2020.126

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, jashtegin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5123-1242

** Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, suleyman.barlas@dicle.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3776-1917

birbirinin yerine sıklıkla yanlış bir şekilde kullanılan {-A bér-}, {-p ber-}, {-I vér-} tasvir fiilleri anlamlarına göre tasnif edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tasvir fiili, tezlik, Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi, Türk yazı dilleri.

Research on a Meaning of the Descriptive Verb Bér- in the Kültegin's Inscription

Abstract

Descriptive verbs of the Turkic language, used from the earliest periods to our time, are constructions formed from a verb and auxiliary verb, attached to each other through the gerund affixes. In these structures, the main verb retains its meaning, and the descriptive verb indicates aspects of the implementation of the action indicated by the main verb. The descriptive verb bér-, often used in Orhun texts, is often incorrectly translated into Turkey Turkish. The descriptive verb {-A bér-}, often translated into Turkey Turkish by the verb {-I ver-}. But, the descriptive verbs {-A bér-} and {-I vér-} are different origin and also their meanings are different. Therefore, their use as equivalents causes translation problems and misunderstanding of the sentences by the readers. In order to resolve this problem within the context of our study, the necessity of taking into consideration such meanings, as to make beneficial, to do determinedly, perfective aspect and manner of action beside that of swiftness, of the descriptive verb {-A bér-} in translations from both historical Turkic dialects and modern Turkic dialects into Turkey Turkish is brought to the attention of the readers through the example of the sentence “*Kişi oğlınıta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunıñ ilin, törüsün, tuta birmiş, iti birmiş.*” In addition to the descriptive verbs {-A bér-}, {-p ber-}, {-I vér-} which are frequently used incorrectly, are classified according to their meanings.

Keywords: Descriptive verb, verb of haste, Old Turkish, the Turkic languages.

Giriş

İlk örneklerine Orhon Yazıtları'nda *bé:r-* ve *bir-* şekillerinde sıkça rastlanan *ver-* fiili gramerleşme sürecine gözlemleyebildiğimiz dönemlerden çok daha önce girmiş, hem esas fiil hem de tasvir fiili görevlerinde kullanılarak günümüze kadar gelmiştir. Tasvir fiili olarak birleşik fiil yapılarının kurulmasında görev aldığı bu fiil {-A/-I/-U} veya {-p} zarf-fiil ekleri ile esas fiile bağlanır. *Esas fiil* olarak kullanım örneği: (KT D20) *Bars beg erti. Kagan at bunta biz birtimiz* “Bars (bir) bey idi. Hakan unvanını burada (ona) biz **verdük**” (Tekin, 2010: 28-29). *Tasvir fiili* olarak kullanım örneği: (BK D8) *İlgerü kün tuğsıkka бүкли [k]aganka tegi süläyü birmiş*

“Doğuda, gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler”. (Tekin, 2010: 52-53).

Eski Türkçe döneminde, {-A bér-} tasvir fiilinin eklendiği esas fiile bir başkasının faydasına yapma (Clauson, 1972: 354), başka biri için yapmak, çabuk yapmak (Gabain, 1953: 22), bir başkası yararına yapmak (Tekin, 2016: 95), bir başkasının yararına, iyilik olsun diye yapmak (Erdal, 2004: 261), biri için yapmak, birinin yararına yapmak (Ölmez, 2017: 492), bir anda yapmak (Eraslan, 2012: 444) anlamları kattığı belirtilmiştir. Gökçe ise bu yapının yarar kılınışını işaretlediğine, eylemin kimin yararına yapıldığını yönelme eki aracılığıyla ifade ettiğine değinmiştir (2013:88-89). Türkçenin daha sonraki dönemlerine baktığımızda *bér-* fiilinin Karahanlı Türkçesi döneminde esas fiile, çabukluk (Hacıeminoğlu, 2016: 304), kolaylık ve çabukluk (Ercilasun, 1984: 85), Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde, tezlik ve bir başkasının lehine bir eylem (Eckmann, 2017: 25), çabukluk, kolaylık ve anılık (Hacıeminoğlu, 1991: 268), tezlik ve kesinlik (Argunşah ve Sağol Yüksekaya, 2010: 85) anlamları kattığı; Çağatay Türkçesi döneminde ise başkaları uğruna yapılan bir hareketi gösterdiği veya hareketin çabukluğunu ifade ettiği belirtilmiştir (Eckmann, 2012: 115), (Bodrogligeti, 2001: 284). Ancak bu yapının işlevini sadece yukarıda sözünü ettiğimiz yarar kılınışı, çabukluk, anılık ve kolaylık anlamlarıyla sınırlandırmak hem bu yapının bulunduğu cümleleri Türkiye Türkçesine aktarırken hem de söz konusu fiilin tasvir fiili yapısındaki işlevlerinin tam olarak anlaşılması konusunda bazı sorunlara yol açmaktadır. Orhon Yazıtları'na baktığımızda {-A bér-} biçim biriminin *al-* (KT D8; BK K9, 10), *bas-* (T B38), *eşid-* (T G15), *it-* (KT D1), *kazgan-* (BK G10), *kıl-* (BK G7), *sülä-* (KT D8), *tik-* (BK G9, 11), *tut-* (KT D1, BK D3) esas fiilleri ile kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımların bulunduğu cümlelerin Türkiye Türkçesine yapılan çeşitli aktarmalarında çoğu kez {-I ver-} biçim birimi tercih edilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesi gramerlerinde {-I ver-} biçim biriminin esas fiile kattığı anlamlara baktığımızda şu tabloyla karşılaşmaktayız:

Tablo 1:

{-I ver}	
T. N. Gencan	Tezlik, çabukluk, apansızlık, önemsizlik, gelişigüzellik, savsama, (emir kiplerinde) dileyiş (1979: 313).
T. Banguoğlu	Çabuk elden, ansızın, kolaylıkla, rahatlıkla, (2. ve 3. kişilerden) rica yollu da kullanılır (2011: 490-491).
M. Ergin	Kolaylık, çabukluk, birdenbirelik (2009: 387).
L. Karahan	Tezlik, kolaylık (2010: 77).
Z. Korkmaz	Tezlikle, ansızın, kolayca, (2. ve 3. şahıs çekimlerinde yer yer) rica (2009: 818-820)

H. Ediskun	Tezlik, kolaylık, savsama, önemsememe, apansızlık, beklenmezlik, alışkanlıktan vazgeçme (2017: 231).
A. C. Emre	Çabukluk ve kolaylık; emir kipinde ricayı kuvvetlendirme (1946: 391-392).
J. Deny	Çabuk bitirilen veya birdenbire ve beklenmedik olan bir eylemi bildirir, çabuk, tereddütsüz, düşünmeden yapmak anlamlarını taşır (2012: 442).
A. N. Kononov	Hemen, hızlıca, kolayca (1956: 209).
N. Koç	Tezlik (1990: 280).
M. K. Bilgegil	Eylemin süratle veya ani olarak vukuunu ifade eder (2014: 251).
M. Hengirmen	Bir işin çabuk ve kolay yapıldığını bildirir (1998: 270).
T. Gülensoy	Tezlik (2010: 560).
F. Bozkurt	Eyleme ivedilik, yumuşaklık, tezlik, çabukluk anlamları katar, eylemin birdenbire, hemen, apansızın olduğunu anlatır (1995: 368).
G. Karaağaç	Kolaylık, birden (2012: 474).
S. Eker	Başka biri için yapmak veya çabuk yapmak (2011: 432).

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere tarayabildiğimiz Türkiye Türkçesi gramerlerinde {-I ver-} tasvir fiili yalnızca Eker'e göre *başka biri için yapmak* anlamında kullanılmaktadır, ancak Eker, bu konuyla ilgili olarak biri, tasvir fiili olumsuzluk eki almış, diğeri, esas fiili olumsuzluk eki almış “*gelifermese*” ve “*gelmeyiverirse*” örneklerini vermiştir. Aynı örnekler Jean Deny'nin *Grammaire Turque* adlı eserinde ve Gabain'in “Verbalkompositionen im Türkischcen” adlı makalesinde geçmektedir ve bu örnekler, hiçbirinde bağlam içinde kullanılmamış olup verilen örneklerden {-I ver-} tasvir fiilinin *başka biri için yapmak* veya *çabuk yapmak* anlamlarını taşıyıp taşımadığını tespit etmek mümkün değildir. Banguoğlu, {-I ver-}'li biçimbirimlerde olumsuzluk ekinin yardımcı fiile getirilmesiyle ivedilik anlamının olumsuz kılındığını, olumsuzluk ekinin zarf-fiile getirilmesiyle de kılışın beklenmedik bir olumsuz gelişmesini anlattığını belirtir (2011: 491). Gencan da Banguoğlu'nu destekler nitelikte açıklamalar yaparak olumsuzluk eki yardımcı eylemin sonundaysa tezlik anlamının açık olduğunu, birinci eylemin sonundaysa önemsizlik, önem vermeyiş ayırtısı sezildiğini belirtir (1979: 314). Demir ise, {-I ver} biçim biriminin esas fiile kattığı anlamlarla ilgili olarak vurgunun rolüne değinmiş, {-I ver}'le kurulmuş birleşik fiillerde, vurgu esas fiilin ilk hecesindeyse *tezlik, çabukluk, apansızlık*; vurgu zarf-fiil ekindeyse *başka birisi için yapmak, ihmal ve özensizlik* gibi anlamlar taşıdığını belirtmiştir (1994: 83-94). Demir'in bu tespiti konuşmayı ilgilendirdiğinden metinde bu anlamı nasıl ayırt edeceğimize dair bilgiler sunmamaktadır. Bunun dışında Türkiye Türkçesi gramerlerinde {-I ver} biçim birimi “*başkasının yararına yapma*” anlamı taşımamasına rağmen Orhon Yazıtları'ndaki {-I bér-}'li yapıların Türkiye Türkçesine yapılan aktarmalarında genellikle *tezlik, kolaylık, anilik, gelişi-*

güzellik, özensizlik ve *rica* bildiren {-I ver-} biçim biriminin tercih edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Erdal, {-A bér-} ve {-I ver-} tasvir fiillerinin farklı fiiller olduğunu belirtmiş, {-I ver-} fiilinin kaynağını ıd- “yollamak” ve ber- “vermek” fiillerinin {ıd-u ber-} olarak birleşmesinden gelişen bir {*yiver-} “yollamak” (çağdaş lehçelerde *yeber-*, *jiber-*, *yiber-*, *ziber-*, *ciber-*, *yuber-*, *i:ber-* şeklinde) fiiline bağlamıştır. Ayrıca ıd- fiilinin Eski Türk Yazıtları’ndan itibaren kılınış anlamlı yardımcı fiil olarak da kullanıldığını ve fiillere “*bir işi birden yapmak, çabuk tamamlamak*” anlamları kattığını belirtmiştir (2013:169-173). Johanson da aynı duruma değinerek {-(y)I ver-} ve {-A ver-} yapılarının aynı olmadığını {-(y)I ver-} biçim biriminin tezlik bildiren {ıd-u ber-}’den geliştiğini belirtmiştir (2004: 180-190). Erdal ve Johanson’un belirttiği bu işlevleri Türkiye Türkçesindeki {-I ver-} biçim birimi tam olarak karşılamaktadır. Şimdi Orhon Yazıtları’ndan olan Kültegin Yazıtı’nın D1 numaralı cümlesindeki bér- tasvir-fiilinin Türkiye Türkçesine yapılmış çeşitli aktarmalarına bakalım:

Kişi oğlınla üze eçüm apam Bumın Kağan, İstemi Kağan olurmuş. Olu-rupan Türk bodunıñ ilin, törüsin, tuta birmiş, iti birmiş (KT D1) (Ergin, 2011: 32), (Tekin, 2010: 24), (Ercilasun, 2016: 556).

1. “İnsan oğulları üzerine ecdadım Bumın hakan, İstemi hakan [tahta] oturmuş; oturarak Türk milletinin, ülkesini, töresini **idare edivermiş, tan-zim edivermiş**” (Orkun, 1994: 29).

2. “İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini **tutu vermiş, düzene soku vermiş**” (Ergin, 2011: 33).

3. “İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım, dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını **yönetivermiş, düzenleyivermişler**” (Tekin, 2010: 25).

4. “İnsan oğlunun üzerinde atalarım Bumın kağan, İstemi kağan hüküm sürmüşler. Oturdıkları sürece Türk bodununun elini, törelerini **tutu-vermişler, düzenleyivermişler**” (Berta, 2010: 192-193).

5. “İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını **kurmuşlar ve düzenlemişler**” (Ercilasun, 2016: 557).

Son (5 numaralı) aktarma hariç bütün aktarmalarda {-A bér-}’e karşılık {-I ver-} tasvir fiili tercih edilmiştir. ...*Türk bodunıñ ilin, törüsin, tuta birmiş, iti birmiş* ifadesinde belirtilen devlet kurma ve yasaları düzenleme işinin *apansız, kısa sürede, çabucak, kolayca* ya da *gelişigüzel* yapılacak bir iş olamayacağı aşîkârdır. Bu nedenle aktarmanın {-I ver-} ile yapılması

ana dili Türkiye Türkçesi olan okuyucuların bu cümlelerdeki eylemlerin hızlıca veya kolayca yapıldığını düşünmelerine yol açacaktır. Çünkü Tablo 1'de de ortaya konulduğu üzere “başkasının yararına yapma” anlamı gramerlerimizde (S. Eker'in çalışması hariç) pek yer almamaktadır. Bu düşüncemizin sağlamasını yapmak için tamamı üniversite öğrencilerinden oluşan 10 kişilik bir gruba Tekin'den (2010: 25) aldığımız “...atalarım, dedelerim Bumin Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.” altı çizili cümledeki eylemlerde hangi anlamları sezdiklerini sorduk. Cevap seçeneklerinde ise a. bir şeyi başkasının yararına yapmak; b. çabuk yapmak; c. kolayca yapmak olmak üzere üç farklı anlam vererek katılımcılardan bu seçeneklerden sadece birini işaretlemelerini istedik. Testin sonucunda 10 katılımcıdan 9'unun “çabuk yapmak”, 1'inin ise “kolayca yapmak” seçeneğini işaretlediğini tespit ettik.

Türkiye Türkçesindeki {-I ver-} tasvir fiilinin ET'deki {-A bér-} tasvir fiiliyle yalancı eş değer durumuna geldiğini, biçimsel benzerliğin araştırmacıları yanılttığını düşünebiliriz. Nitekim KT D1'deki ...*Türk bodunıy ilin, törüsün, tuta birmiş, iti birmiş* cümlesinde geçen {-A bér-}'li eylemler daha önce de değindiğimiz üzere *devlet kurma, yasaları yönetme ve düzenleme* gibi *zaman ve kararlılık* isteyen eylemler oldukları için *hızlı, kolay veya gelişigüzel* yapılamazlar. Bu cümle özelinde farklı bir öneride bulunan Gökçe (2013: 88) {-A bér-} biçim biriminin, Bumin Kağan'ın Türk milletinin devletinin ve yasalarını yine onların adına ve yararına tutmuş ve düzenlemiş olduğunu, böylece yarar kılınışını işaretlediğini belirtir. Bize göre ise “*eyleme uzun süre zarfında, gerçekleşme koşulları ne olursa olsun irade dâhilinde devam etmeyi*” ifade etme olasılığı vardır. Nitekim bu anlam çağdaş Türk lehçelerinde de mevcuttur. Elimizdeki verilere göre bu anlam özellikle Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde net olarak görülmektedir. Anlamlarını ele alışları bakımından sözü edilen tasvir fiilinin sadece (1) tezlik anlamı; (2) irade dâhilinde devam etme ve süreklilik anlamı; (3) bitmişlik kılınış/görünüş zamanlı anlamı ve (4) eylemin başlama kılınış/görünüşü anlamı üzerinde duranlar olmak üzere 4 ana gruba ayırabiliriz.

Tablo 2:

1. İrade Dâhilinde Devam Etme ve Süreklilik	
Altay Türkçesi	Belirli bir zaman kesitindeki hareketin başlangıcını ve sürekliliğini bildirir (Güner Dilek, 2007: 1063).
Başkurt Türkçesi	Eylemin devam ettiğini bildirir (Yuldaşev, 1965: 80).
Karakalpak Türkçesi	Hareketin devamlılığını, sınırlanmadığını bildirir (Uygur, 2010: 202)

Kazak Türkçesi	Eylemin uzun süre yapıldığını, pek çok kez ve tekrarlanarak gerçekleştiğini bildirir. (https://sozduk.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%83/).
Kırgız Türkçesi	Hareketin sürekli olarak yapıldığını ve tekrarlandığını ifade eder ve tezlik bildirir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 286). Eylemin koşullara bağlı kalmadan bağımsız bir şekilde veya tekrar ederek gerçekleştiğini ifade eder (Yudahin, 1985: 128).
Özbek Türkçesi	Eylemin yavaş, doğal seyri, genellikle tekrar veya tipikliği anlatır (Schamiloglu, 1988: 157).
Tatar Türkçesi	-a/-ıy zarf-fiil ekleriyle birlikte eylemin her şeye rağmen devam ettiğine dair bir anlam katar (Tatarça Rusça Sözlük, 2007:243).
Türkmen Türkçesi	Başlama, devamlılık, rica (Clark, 1998: 315).
Yeni Uygur Türkçesi	Eylemin birtakım engellere rağmen sürekli olarak gerçekleşmesi anlamını verir (Gökçe, 2013: 91).
2. Tezlik	
Yeni Uygur Türkçesi	Tezlik (Öztürk, 2015: 101).
Kazak Türkçesi	Tezlik (Koç ve Doğan, 2004: 239).
Özbek Türkçesi	Çabukluk, süratlilik ve anilik (Coşkun, 2000: 180), tezlik-engelsizlik (Öztürk, 2007: 335).
Nogay Türkçesi	Tezlik (Ergönenç Akbaba, 2007: 660).
Hakas Türkçesi	Oluş veya kılışın tezliğini, yapıldığını ifade eder (Arıkoğlu, 2007a: 1121).
Tuva Türkçesi	Oluş veya kılışın tezliğini, yapıldığını ifade eder (Arıkoğlu, 2007b: 1205).
Saha Türkçesi	Hareketin yoğunluğunu ve birden olmayı ifade eder (Kirişcioğlu, 1999: 127).
3. Bitmişlik Kılış / Görünüş Zamanlı	
Tatar Türkçesi	Bitiş (Öner, 2007: 723).
Hakas Türkçesi	Oluş veya kılışın tezliğini, yapıldığını ifade eder (Arıkoğlu, 2007a: 1121).
Tuva Türkçesi	Oluş veya kılışın tezliğini, yapıldığını ifade eder (Arıkoğlu, 2007b: 1205).
4. Başlama Kılış / Görünüş Zamanlı	
Altay Türkçesi	Belirli bir zaman kesitindeki hareketin başlangıcını ve sürekliliğini bildirir (Güner Dilek, 2007: 1063).

Tabgaç kaganka ilin törüsün alı bérmiş “Çin hakanı için fetihler yapmış, ülkeler almışlar” (Tekin, 2010:26-27) örneğinde olduğu gibi yönelme durum ekiyle çekimlenmiş isimlerle birlikte {-A bér-}’li eylemlerin bir kısmının gerçekten de başkasının yararına yapma anlamı kattığını söyleyebiliriz ancak ...*Türk bodunıñ ilin, törüsün, tuta birmiş, iti birmiş* cümlesinde *tut-* ve *it-* eylemlerinin, “*bir şeyi başka biri için yapma*” anlamında değil de yavaş, doğal bir seyir içinde, mevcut koşullara rağmen, irade/kontrol dahilinde sürdürüldüğü düşünülebilir. Nitekim yukarıda verilen *Kişi oglınta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunıñ*

ilin, törüsin, tuta birmiş, iti birmiş (KT D1) cümlesinin Kazakça örneği her şeye rağmen, uzun süre devam etme, tekrar etme anlamına uygun olarak “Kici ұлында үсті атам үлкенім Бұмын қаған, Естемі қаған отырды. Отырып-ақ Түрік бүтін (халық)ын Елін төресін **тұта берді, жет(кіз) е берді.**” (<http://bitig.org/?lang=k&mod=1&tid=1&oid=15&m=1>) {-A bér-} şeklinde aktarıldığı, aynı cümlemin Kırgızca örneğinde uzun süre devam etme anlamını *бийлигин жүргүзгөн экен* “yürütüyordu” şeklinde süreklilik/görünüş zamanlı bir fiille karşılama yoluna gidilmiş olduğu görülür: “Киши уулуна менин бабам Бумын қаған, Истемі қаған кандыкка отурган. Отуруп түрк журтунун, мамлекетинин мыйзамын тутуп, бийлигин орноткон (жүргүзгөн) экен” (Kudaybergenov ve Sıdkov, 1982: 62).

Sonuç

Pek çok araştırmacı tarafından Eski Türkçe döneminde *başkasının yararına* veya *çabuk yapma* gibi anlamlar taşıdığı ifade edilen {-A bér-} tasvir fiilinin, çağdaş Türk lehçelerindeki muadili olan yapılara bakılarak söz konusu anlamların dışında *mevcut koşullara rağmen yavaş, uzun süre içinde tekrarlanarak, irade dâhilinde sürdürülme* gibi anlamlara sahip olduğu görülür. İlgili dönem metinlerinde *Kişi oglinta üze eçim апам Бумин Каған, İстемі Каған олурmuş. Олурупан Түрк бодунуң илин, төрүсин, tuta birmiş, iti birmiş* cümlesindeki {-A bér-} biçim biriminin aşağıda verilen nedenlerden dolayı yukarıda sözü edilen anlamda kullanılmış olabileceğini düşünüyoruz:

1. neden: Tezlik ifade edebilmesi için tasvir fiilinin Johanson ve Erdal'ın belirttikleri gibi {-A ıd-u ber-} şeklinde olması gerekirdi.

2. neden: Başkasına sağlanan yararı bildirebilmesi için ise {-A bér-} biçim biriminin eklendiği fiilin de ayrıca yönelme ekiyle çekimlenmiş bir isim tamamlayıcısıyla birlikte kullanılması gerekirdi. Gökçe'nin (2013:88) “...bir eylemin **özne dışındaki varlıkların** yararına yapılması anlamının işaretleyen yarar kılıfı, VER- eyleminin alt alanlarından biri olan insan yararıyla ilişkilidir. Dördüncü maddede ele alındığı üzere vermek eyleminin gerçekleşmesi sonucunda **alıcı açısından bir yarar** söz konusu olacaktır” açıklamasına istinaden {-A bér-} biçim biriminin eklendiği eylemin gerçekleşmesinden sadece **özne dışındaki varlıklar** yani alıcının yarar sağladığı, öznenin (vericinin) bundan mahrum kaldığı anlaşılıyor, bu açıklama özellikle eserde verilen (Gökçe, 2013:88) (KT:D8) *Kurıgaru Temir kapıgka tegi süleyü bermiş tabgaç kaganka elin törüsin alı bermiş* (Tekin, 1988:10-11) “Batıda Demir Kapı'ya kadar sefer etmişler; **Çin hakanı için [Çin Hakanının yararına]** (böylece) fetihler yapmışlar, ülkeler almış-

lar” cümlesi için tam anlamıyla uygundur. Buradaki fetihlerden Türk hakanının kendisi için bir yarar sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Oysaki KT D1’deki Türk hakanının, Türk devletini yönetmiş ve yasaları düzenlemiş olması hem kendisi için hem Türk milleti için eşit derece yarar sağlamaktadır, yani bu eylemlerden sadece bir tarafın yararlanması düşünülemez.

3. neden: Bugünkü lehçelerde bir başkasının yararına eylem yapma anlamına sahip olan {-p ber-} biçim birimi, aynı zamanda birlikte kullanıldığı fiilin bitmişlik görünüş/kılnış durumunu işaretler, yani bir başkasına yarar sağlamış olması için ana fiildeki eylemin tamamen sona ermiş olması gerekir. Benzer şekilde ET’deki {-A bér-} biçim biriminin de eylemin bir başkasının yararına yapıldığını işaret ederken aynı zamanda bitmişlik görünüşüne/kılnışına sahip olması gerekir. Buradaki {-A} zarf-fiilinin yerine doğu kolu Türk lehçelerinde düzenli olarak {-p} zarf-fiil ekinin geçmiş olduğu görülür ki, bu anlaşılır bir durum, çünkü {-p} zarf-fiil eki doğası gereği bitmişlik ifadesine sahiptir, bu özelliğinden olsa gerek {-p} zarf-fiili ayrıca {-p turur} biçim biriminde görüldüğü gibi geçmiş zamanı işaretlemesinde de kendini gösterir, {-A} zarf-fiil eki ise süreç, eş zamanlılık anlamı sayesinde {-A turur} şimdiki zaman biçim biriminde yer almıştır (Turgunbayev, 1999: 502).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında *ber-/ver-* fiilinin bugünkü Türk lehçelerinde verdiği anlamları 1) eylemin başkasına yararı, 2) eylemin bitmişliği, 3) eylemin irade dahilinde yapılması 4) eylemin hızı, 5) eylemin sürekliliği (zamana yayılması) gibi hususlara göre değerlendirebiliriz:

Tablo 3:

	1	2	3	4	5
{-A bér-}			*		*
{-p ber-}	*	*			
{-I ver-}		*		*	

Bu hususlar dikkate alınarak KT D1’de yer alan “*Türk bodunıñ ilin, törrüsin, tuta birmiş, iti birmiş*” cümlesi örneğinde {-A bér-} biçim biriminin özne dışındaki varlıkların yararına yapılan eylemden daha çok irade gösterilerek süreç içinde yapılan bir işi bildirmek için kullanılabileceği hususunu okuyucuların göz önünde bulundurmalarının, cümleleri doğru anlayıp doğru aktarmalarını sağlayacağını düşünüyoruz. Ayrıca Türk lehçelerinin ileride yazılacak gramerlerinde de bu hususlara dikkat edilmesi konunun doğru anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekkaya, G. (2013). *Tarihi Türk Lehçeleri Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007a). *Hakas Türkçesi*. Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Asılgarayev, Ş. N., Ganiyev, F. A., Zakiyev M. Z., vd. (2007). *Tatarça Rusça Sözlük*. Cilt 1, Kazan: İbrahimov Enstitüsü Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. (Çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Clark, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, N. (1994). "Birleşik Fiiller ve Vurgu: -İver- Şeklinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü". *TDAY- Belleten*, 83-94.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. A. U. Elöve). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, J. (2015). *Harezme Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Haz. O. F. Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Erdal, M. (2013). "Tezlik Fiilinin Kaynağı". *AİBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Semih Tezcan'a Armağan*. C 13, 169-173.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ergöneç Akbaba, D. (2007). *Nogay Türkçesi*. Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. 623-678, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2007). "Altay Türkçesi". Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. 1009-1084, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Temel Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kirişcioğlu, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K. ve Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kononov, A. N. (2001). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. İstanbul: Multilingual.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudaybergenov, S. ve Sıdıkov, S. (1982). *Orhon-Enisey Tekstleri*. Frunze: İlim Basması.
- Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Öner, M. (2007). “Tatar Türkçesi”. Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. 679-748. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, R. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Samdan, Z. B. vd. (2003). *Kül-Tegin: Orhun-Yenisey Yazıtları VI-VIII. yy.* Ankara: Türksoy.
- Schamiloğlu, U. (1996). “Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 26 Eylül 1988-3 Ekim 1988*, 153-167, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turgunbayev, C. (1999). “-a turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8, 497-505. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, M. (2009). “Birleşik Fiil Üzerine”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiriler I*, 399-412. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Uygur, C. V. (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- von Gabain, A. (1953). “Türkçede Fiil Birleşmeleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1, 18-26, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- von Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin K. K. (1985). *Kırgızça Orusça Sözdük*. C 1, Frunze: Sovetskaya Ensiklopediya.
- Yuldaşev, A. A. (1965). *Analiticeskiye Formı Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Moskva: Nauka.
- <http://bitig.org/?lang=k&mod=1&tid=1&oid=15&m=1> erişim tarihi: 18.03.2019
- <https://sozdik.kz/kk/dictionary/translate/kk/ru/%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%83/> erişim tarihi: 22.07.2019

Extended Summary

It is known that descriptive verbs have been used since the earliest periods of Turkish. Among the descriptive verbs, both the most frequently used one and the most frequently mistranslated verb is {-A bér-}. On the inscription of Kültegin this morpheme appears four times and is commonly translated as {-I ver-} to Turkey Turkish. Looking at the historical grammars of Turkish we see that {-A bér-} adds the meaning to the main verb *for doing something to the benefit of someone else, to do something rapidly and easily*, adds the meanings of *easiness and suddenness*. On the first line of the east front of Kültegin inscription it is written that “*Kişi oğlnta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunıñ ilin, törüsin, tuta birmiş, iti birmiş.*” (Over the human beings my forebears Bumın Hakan and İstemi Hakan as rulers ascend the throne. Having been as rulers they governed and put in order the Turkish people’s state and laws.) To rule the government and its laws as we mentioned above does not meet its meaning neither the meanings mentioned above nor the meanings of {-I ver-} morpheme of Turkey Turkish. In our opinion {-A bér-} morpheme of this sentence main verb expresses that whatever the realization conditions are for a long time continue determinedly. This meaning as we mentioned is clearly seen in modern Turkic dialects especially in the Kipchak and Karluk group dialects but in the grammars of modern Turkic dialects are not exactly explained that {-A bér-} morpheme attaches meanings to the main verb. When we examine the relevant grammars in terms of their handling of the subject we can categorize it as four groups: first group is those that evaluate in terms of continuing determinedly and continuity; second group is those that indicates swiftness; third group is those that evaluate as telicity aktionsart marker; fourth group is those that evaluate as starting aktionsart marker. In many grammars it is getting harder to understand the subject for the reason that {-A bér-} and {-p ber-} morphemes are seen equivalent.

As a result of our study: {-A bér-} and {-I ver-} morphemes come from different origins. It is specified that the source of {-I ver-} verb is that id- “send” and ber- “give” verbs (id-u ber-) combines and then *yiver- “send” verb occurs. It is estipulated that why these two morphemes can not be used interchangeably in the context of the first line of the east front of the Kültegin inscription. In order to express swiftness in Old Turkish, the morpheme of {-A id-u ber-} was used usually rather than {-A bér-}. In addition, it has been observed that {-p ber-} and {-I ver-} morphemes having different meanings in modern Turkic languages are used often mistakenly as equivalent of {-A bér-} morpheme which is used in the above sentence. In order to mention the correct value of these morphemes and in which situations they can be used are explained. According to this status {-A bér-} morpheme is used in the situations of doing action determinedly and action’s continuity (extending over a period of time); {-p ber-} morpheme is used in the situation that the action’s benefit to someone else and telicity of the action; {-I ver-} morpheme is used for emphasizing telicity of action and the speed of action. Considering these points as in the example of the phrase that is in the first line of the east front of Kültegin inscription “*Kişi oğlnta üze eçüm apam Bumın*

Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk bodunı ilin, törüsin, tuta birmiş, iti birmiş” (Over the human beings my forebears Bumin Hakan and Istemi Hakan as rulers ascend the throne. Having been as rulers they governed and put in order the Turkish people’s state and laws.) {-A bér-} morpheme reports the action that is done determinedly, not the action that is done for the benefits of the non subject elements. We think that if the readers consider this point, they can understand the sentences and translate them correctly. It should be stated that to pay attention to these issues, to revise and exemplify all meanings of the relevant structure in terms of understanding the subject correctly will be beneficial in writing the grammars of modern Turkic dialects in the future.

